

Тетяна Мазур,
заступник директора з НВР
у початкових класах, вчитель початкових класів
Старокостянтинівської ЗОШ I-III ступенів №1;
магістрантка 1 курсу ОП «Філологія. Слов'янські мови та
літератури (переклад включно), перша – польська»,
Хмельницький національний університет.
Науковий керівник –
викладач кафедри слов'янської філології **Тетяна МОРОЗ**

Прислів'я та приказки як феномени словесної народної культури

Прислів'я та приказки є висловами народного походження, що виражають народну мудрість, яка набута багатовіковим досвідом. Історія їхнього становлення налічує не одне десятиліття. Ці мовні одиниці є об'єктом вивчення не лише у царині фольклористики, а й лінгвістики, літературознавства, філософії тощо. Зокрема, здійснено численні дослідження, присвячені особливостям структури, семантики прислів'їв та приказок на матеріалі різних мов. Зауважимо, що саме прислів'я та приказки є основними різновидами паремій.

Існує чимало поглядів щодо виникнення прислів'їв та приказок у фольклористиці, які умовно можна звести до двох теорій. Найпоширенішою у наявних підручниках і дослідженнях є думка, що ґрунтується на матеріалістично-історичному принципі вивчення фольклору, яка формулює причину виникнення прислів'їв як прагнення людей до організації трудового досвіду у словесних формах, які найлегше і найміцніше закріплювалися в пам'яті.

Представники міфологічної школи фольклористики тлумачать прислів'я як «уламки» інших жанрів народної творчості: замовлянь, байок, казок, легенд, пісень тощо. Розуміючи етимологію чи походження паремій, можна простежити

період їхнього виникнення, асоціативне поле, історичні впливи, а загалом – дослідити розвиток усього жанру. Як зазначають прибічники міфологічної школи, аналіз змісту кожного прислів'я та приказки приказки дає підстави стверджувати, що всі вони належать до різних періодів національної культури, відтворюють еволюцію світогляду народу, фіксуючи не лише історичні, а й етнопсихологічні, релігійні, світоглядні риси різних епох [1, с. 114].

Незважаючи на те, що прислів'я та приказки сягають своїм корінням у глибини віків, у сучасному мовознавстві досі немає їхнього єдиного тлумачення. Хоча прислів'я та приказки часто вживаються разом, насправді це два різних типи коротких народних висловів, які мають свої дефініції.

Здебільшого під прислів'ями розуміють “короткий, часто віршований крилатий народний вислів, в якому виражено повчальний життєвий досвід і мудрість мас. Найчастіше прислів'я використовують метафору, а також гіперболу, іронію, порівняння, епітети та інші тропи” [2, с. 297]. Приказкою є стислий крилатий народний вислів, близький до прислів'я, але без властивого йому повчального значення” [2, с. 296–297].

У книзі «Українські приказки, прислів'я, і таке інше» за редакцією М. Номиса наголошується на тому, що ці мовні одиниці, на відміну від інших фольклорних жанрів, які виникали у певний історичний період, виокремились у самостійний жанр, зокрема з'являються нові варіанти уже відомих паремій, розгалужуються понятійні гнізда, старі формулювання змінюються новими, набувають свіжого значення, постійно шліфуються та доповнюються [6, с. 143].

Прислів'я та приказки є частиною культури усіх народів світу, оскільки містять у собі життєвий досвід та мудрість минулих поколінь, які є неоціненними для сучасних і майбутніх поколінь, передають узагальнені істини про людське життя, моральні норми та традиції, а також відображають менталітет того чи того народу, його уявлення про світ та ставлення до життя.

Ці мовні одиниці можуть бути використані у різних сферах життя – розмовній мові, літературі, рекламі та політичній пропаганді. Вони

допомагають виразно передати думку, мають дидактичний характер (поради, настанови тощо).

Дослідження українських прислів'їв і приказок має досить тривалу історію: найдавніші збірники Лаврентія Зизанія Тустановського (1596), Климентія Зіновієва (кінець XVII століття), корпус українського пареміографа Матвія Номиса, (1864), студії Олександра Потебні (1894), розвідки Миколи Сумцова (1896), корпус текстів (понад 30 тис. зразків) і ґрунтовні теоретичні праці Івана Франка (1901–1910), сучасні публікації приповідкових колекцій та окремих студій про жанр [3, с. 30].

Серед найкращих надбань українського письменства є рукописний збірник «Приповісті посполиті» Климентія Зиновієва (кінець XVII – початок XVIII ст.). Цей збірник став взірцем та своєрідним поштовхом для подальших наукових досліджень, які сприяли розвитку пареміографії – розділу пареміології, що займається збиранням, систематизацією й виданням паремій [5, с. 2023]. У цій колекції упорядник зосередився на збиранні цінних зразків народного мудрослів'я. На жаль, автор не запропонував теоретичних міркувань про жанр та не дав коментарів про походження зафіксованих прислів'їв і приказок. Рукописна колекція налічувала 1 551 паремійний текст і стала першим збірником, де паремії було розміщено за алфавітом [3, с. 32].

Значний внесок у розвиток науки про прислів'я та приказки зробив дослідник-пареміолог Михайло Пазяк. Він пов'язував виникнення прислів'їв із періодом, коли зародилося словесне мистецтво. Ретельно досліджуючи прислів'я, Михайло Пазяк виявив, що в них реалізується формула «краси і сили». Тобто на тлі вишуканої, гармонійної, нерідко поетичної форми паремії розгортається глибока думка [3, с. 85].

Значний внесок у розробку проблеми походження прислів'їв і приказок зробили також такі українські дослідники, як Іван Югасевич-Склярський, Василь Смирницький, Григорій Ількевич, Олександр Шишацький-Ілліч, Леонід Глібов, Микола Закревський, Матвій Номис, Олександр Потебня, Микола Сумцов, Іван Франко, Юрій Шевельов. та ін.

Одним із перших, хто почав свою роботу над з'ясуванням джерельної бази паремійного фонду, був Матвій Номис. У його корпусі «Українські приказки, прислів'я і таке інше» з'ясовано походження численних зразків прислів'їв та приказок, окреслено діапазон поповнення паремійного репертуару, розкрито семантику багатьох зразків, встановлено їхню генезу та оприєвлено тісні міжжанрові зв'язки [3, с. 100].

Новий етап наукового дослідження паремійного фонду характеризувався напрацюваннями таких дослідників як Оксана Лабащук, Святослав Пилипчук, Наталія Салтовська, Микола Дмитренко, Степан Пушик та ін. Науковці у своїх працях, зважаючи на досвід своїх попередників, займалися вивченням складної жанрової природи паремій, зокрема принципів їхньої класифікації та встановленням чітких меж між усіма різновидами паремійного жанру [3, с. 103].

У польську мову термін *przysłowie* впровадив Анджей Максиміліан Фредро (Andrzej Maksymilian Fredro) – філософ, дворянин, який обіймав посади львівського каштеляна 1654, подільського воєводи з 1676 та маршала сейму Речі Посполитої з 1652. Фредро вжив термін *przysłowie* як переклад латинського слова *proverbium* і в 1658 році уклав збірку «Przysłowia mów potocznych» [9].

Історія виникнення українських прислів'їв має глибокі корені і пов'язана з багатовіковою історією українського народу. Прислів'я виникали в умовах різноманітних соціально-економічних, культурних та історичних перетворень. Наведемо деякі ключові моменти історії виникнення українських прислів'їв.

Давні часи. Багато прислів'їв мають свої корені в давніх часах, коли український народ формувався як етнічна спільнота. Вони відображали повсякденне життя, мудрість і досвід наших предків. Наприклад: *Що посієш, те й пожнеш* [6, с. 105], *Шануй учителя як родителя* [6, с. 85], *Хто розуму не має, тому й коваль не вкує* [6, с. 87], *за добро відплачують добром, не знаючи – не кажи, не бачачи – не вір, як Божя воля, то вирнеш з моря, хто за віру умирає, той собі Царство заробляє* [6, с. 39].

Селянське життя. Багато прислів'їв виникло в контексті селянського життя, коли робота на землі, обряди, традиції та взаємини між людьми були

центральною аспектами їхнього існування: *Селянин не від землі, а від роботи багатий. Селянин і у городі, і в хаті господар* [4, с. 28].

Історичні події. Деякі прислів'я можуть мати коріння в історичних подіях, які відбувалися на території України. Вони відображають реакцію людей на події свого часу та виклики, з якими вони зіткнулися: *То не козак, що боїться собак* [6, с. 109], *пішого сокола і ворони клюють* [6, с. 109], *радіше впадь, але не зрадь* [6, с. 81], *краще вмерти стоячи, як жити на колінах* [6, с. 80], *яка громада, така й рада* [3, с. 82], *один у полі не воїн* [6, с. 109].

Літературна спадщина. Прислів'я також вплинули на українську літературу, вони часто використовуються у творчості письменників як засіб опису персонажів та передачі моральних ідей. Так у творах українських письменників можна знайти багато прислів'їв, які відображають народну мудрість та національний колорит. Наведемо декілька прикладів: *Люди на землі мають чужі справи, а добре їй не думають* (Тарас Шевченко «Кавказ»); *Не в тім розкош, що в хаті золота, а в тім розкош, що здоров'я в хаті* (Тарас Шевченко «Думи мої, думи мої»); *Дурні бились, а розумні пожились. Хто дурнем вродився, той дурнем і згине. Не на те мудра, щоб дурнів розуму навчати. Поки біди не знатимеш, то розуму не матимеш. Розум на дорозі не валяється* (Леся Українка «Біда навчить»). Наведені прислів'я відображають глибокі моральні та філософські ідеї, які були важливими для українських письменників та відображені в їхніх творах.

Усна традиція. Багато прислів'їв передавалися усно з покоління в покоління і стали невіддільною частиною української усної традиції. Вони використовувалися як засіб навчання, поради та вираження народної мудрості – *І сила перед розумом никне* [6, с. 86], *розумний розсудить, а дурень осудить* [6, с. 88], *перед розумом і сила поступається* [6, с. 90].

Як бачимо, українські прислів'я є важливим елементом культурної спадщини народу, який відображає його традиції, цінності та світогляд. Вони допомагають зберегти та передати наступним поколінням багатство народної мудрості та досвіду.

Історія виникнення польських прислів'їв тісно пов'язана з багатовіковою історією польського народу, його культурою, традиціями та способом життя. Наведемо декілька ключових моментів історії виникнення польських прислів'їв.

Середньовіччя. Багато польських прислів'їв виникли ще в середньовіччі, коли Польща була молодого державою і переживала період формування своєї народної ідентичності. Прислів'я відображали повсякденне життя, роботу на землі, взаємини між людьми та мудрість старшого покоління. Прислів'я, які виникли в епоху середньовіччя в Польщі, часто відображали тодішні реалії та цінності суспільства. Як приклад, *co nagle, to po diable* [8, с. 206]. Це прислів'я нагадує людям, щоб вони уникали поспіху та ретельно вибирали свої дії, оскільки поспіх може призвести до небажаних наслідків. У прислів'ї *Jak Kuba Bogu, tak Bóg Kubie* [8, с. 323] спостерігаємо ідею взаємної відповідальності та взаємодії між людьми та вищими силами. У прислів'ї *Gdzie dwóch się bije, tam trzeci korzysta* [8, с. 195] наголошується на важливості уникнення конфліктів та сприяння співпраці для досягнення успіху. Вислів *Bez pracy nie ma kołaczy* [8, с. 83] нагадує про необхідність працювати наполегливо для досягнення мети чи успіху. У прислів'ї *Co ma wisieć, nie utonie* [8, с. 420] наголошується на тому, що правда завжди виявиться, навіть якщо спочатку вона прихована чи забута. Такі прислів'я відображають тодішні цінності, життєві мудрості та досвід суспільства середньовічної Польщі.

Історичні події. Деякі польські прислів'я сягають своїм корінням в історичні події, які відбувалися на території Польщі. Вони відображають реакцію людей на події свого часу та їх досвід. Наприклад, у прислів'ї *Kto sieje wiatr, ten zbiera burzę* [8, с. 187] відображено турбулентний період історії Польщі, коли непродумані дії влади або громадян могли спричинити серйозні наслідки. У прислів'ї *Raz kozie śmierć* [8, с. 345] спостерігаємо відношення до польських повстань та боротьби за незалежність, коли кожен акт протесту чи супротиву міг призвести до смертельних наслідків. Важкі економічні умови часів кризи та бідності в історії Польщі, коли бідні люди боролися з численними труднощами представлено у прислів'ї *Biednemu zawsze wiatr w oczu*

[8, с. 289]. Паремія *Po burzy zawsze jest słońce* [8, с. 548] може відображати надію на краще майбутнє після важких періодів у польській історії, таких як війни, вторгнення та політичні кризи. Про боротьбу за виживання та відновлення після трагічних подій у польській історії, таких як війни чи катастрофи, йдеться у прислів'ї *Co cię nie zabije, to cię wzmacni* [8, с. 106].

Соціальні зміни. З розвитком суспільства та змінами у соціально-економічній сфері виникали нові прислів'я, які відображали сучасні реалії і виклики. Ось кілька сучасних польських прислів'їв, які активно використовуються в повсякденному мовленні. У прислів'ї *Nie ma tego złego, co by na dobre nie wyszło* [8, с. 178] закладено оптимістичний погляд на життя, відповідно до якого навіть негативні події можуть мати позитивні наслідки. У паремії *Czego nie ma w głowie, tego nie ma w nogach* [8, с. 349] підкреслюється важливість міркування та планування перед діями (без відповідних думок не буде й дій). Про важливість ранкової праці та активного початку дня говориться у прислів'ї *Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje* [8, с. 196]. Прислів'я *Lepszy wróbel w garści niż gołąb na dachu* [8, с. 237] підкреслює важливість цінності того, що маєш, навіть якщо це менше, ніж ти хотів, порівняно з ризиком втрати того, що може бути кращим. Про вигоду для третьої сторони в ситуації конфлікту між двома іншими сторонами говориться у паремії *Gdzie dwóch się bije, tam trzeci korzysta* [8, с. 453].

Проаналізувавши історію виникнення українських та польських прислів'їв, можна виокремити такі їхні спільні риси:

1. **Мудрість.** Прислів'я та приказки обох народів узагальнюють життєвий досвід та мудрість поколінь.
2. **Практичність.** Вони дають поради, як жити, поводитися, й вирішувати різні життєві ситуації.
3. **Мораль.** Багато прислів'їв та приказок вчать моральних цінностей, таких як добро, чесність, справедливість, працьовитість.
4. **Форма.** Прислів'я є лаконічними, римованими й легкими до запам'ятовування.

Окрім спільних рис, можемо також виокремити й відмінності, зокрема:

- **Тематика.** В українських прислів'ях здебільшого переважають теми сімейного життя, праці, й повсякденного життя, натомість у польських – теми політики, релігії та історії.
- **Мова.** Українські прислів'я багатші на метафори, порівняння й епітети. Польські ж прислів'я прямолінійніші й лаконічніші.
- **Гумор.** В українських прислів'ях переважно використовується іронія та сарказм, натомість у польських – сатира та гротеск.

Отже, прислів'я та приказки відображають унікальність мови, культурні особливості та колективний досвід тієї чи тієї спільноти. Ці вислови передають універсальні істини про життя, підкреслюють моральні норми, містять поради та вчать людей, як правильно поводитися у різних ситуаціях. Вони є не лише засобом комунікації, але й зберігають і передають культурні цінності з покоління в покоління.

Зауважимо, що вивчення та порівняння українських та польських прислів'їв та приказок допомагають краще зрозуміти не лише мову, а й душу цих двох народів.

Список використаної літератури

1. Лановик Мар'яна Богданівна. Українська усна народна творчість : підручник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. 3-тє вид., стер. . Київ: Знання-Прес, 2005. 591 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi>. (дата звернення 09.04. 2024)
2. Літературознавчий словник-довідник / Під ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Ковалів. Київ: Академія, 1997. 752 с.
3. Лозовицька Я.В. Українські прислів'я та приказки: генеза жанру: дис. ... 801.8: 398.9(=161.2)/ Львівський національний ун-т імені Івана Франка. Львів, 2023. 221 с.
4. Северинюк В.М. Популярні українські прислів'я та приказки : тематичний коментований словник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2019. 176 с.

- 5.СУМ–20 – Словник української мови online. Томи 1–13 (ПОКІРНО). URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=167747&page=2761> (дата звернення 15.08.2021).
6. Народ скаже — як зав'яже : укр. нар. прислів'я, приказки, загадки. Упоряд. та передм. Н. С. Шумади ; редкол.: В. В. Бичко та ін. Київ: Веселка, 1973. 228 с.
- 7.Українські приказки, прислів'я, і таке інше : зб. О. В. Марковича та ін. / уклад М. Номис ; упоряд., прим., вступ. ст. М. М. Пазяк. Київ: Либідь, 1993. 764 с. (Літературні пам'ятки України). *Репринтне відтворення видання 1864 р.*
- 8.Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami / oprac. A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz. Warszawa : Wyd. Nauk. PWN, 2010. 840 s.
9. <http://vsetutpl.com/polski-pryslivia>